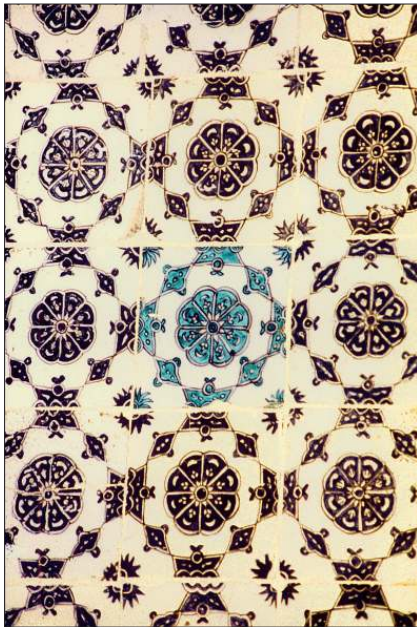

daki dört pencere harimi aydınlatır. Dikdörtgen pencerelerin yukarılarında içte ve dışta hafif içerlek, sivri kemerli alınlıklar vardır. Tromplar arasındaki pencereler alçı şebekeli olup içten renkli camlıdır. Sekiz ahşap direğin taşıdığı kiremit kaplı meyilli bir çatı ile örtülü olan binanın önündeki son cemaat yeri minarenin de kaidesini içine alacak şekilde uzatılmıştır. Sonradan yapıldığı anlaşılan son cemaat yerinin doğu tarafının duvarla kapalı olması daha önce burada bir son cemaat yerinin varlığına işaret etmektedir. Ancak bu duvarın cami beden duvarıyla olan ilişkisi bunun da sonradan yapıldığına işaret sayılmaktadır.

Caminin dikdörtgen pencerelerinin alınlıklarıyla mihrap nişi ve harimin duvarları tromplara kadar beyaz zemin üzerine kobalt mavisi levha çinilerle kaplanmıştır. Doğu duvarındaki bazı levha çinilerinin ortalarında turkuaz-yeşil kullanılmıştır. Sır altı tekniğiyle yapılan bu çinilerde konturlar siyahtır ve bunlar kalitesiz Kütahya çinileridir (Öney, s. 95). Çinilerin benzerlerine Topkapı Sarayı Haremi'nin Hünkâr Hamamı'nda, Sünnet Odası'nın duvarlarında ve I. Abdülhamid Dairesi koridorunda rastlanmaktadır (Barışta, s. 118). Levha çinilerin büyük çoğunluğu 1992'de sona eren onarım sırasında değiştirilmiştir.

Müsellim Camii çinilerinden bir örnek

Müsellim Camii'nin kitabesi

tir. Daha önce ortadan kalkmış olanların yerine de yenileri konulmuştur. Orijinal çiniler koyu, yeniler ise açık renktedir. Son onarımda İsmail Ünal, Gönül Öney ve Örcün Barışta'nın bahsettiği dikdörtgen formlu çinilerin tamamı kaldırılarak yerlerine yeni mavi-beyaz çiniler monte edilmiştir. Kubbedeki barok karakterli kalem işi bezemeler 1992 onarımında ortaya çıkarılmış, orijinallerinden örnekler bırakılarak çoğu yenilenmiştir. Cami Esnaf ve Koruma Derneği tarafından 2005 yılında caminin kadınlar mahfili, pencere pervazları ve minberindeki yağlı boyaların yakılarak ortadan kaldırılmasıyla boya altındaki kalem işi bitkisel bezemeler ortaya çıkarılmıştır. Bunlar genellikle natüralist anlayışla gerçekleştirilmiş süslemelerdir. Bu bağlamda, barok ve natüralist anlayışın birlikte görülmesi bakımından dönemin özelliklerini yansıttığı ifade edilebilir. Harimin kuzeybatı köşesinde yükselen minarenin kare tabanlı kaidesi kesme taş kaplamadır. Silindirik tuğla gövde pabuçla kaideye oturtulmuştur. Kapalı korkuluğa sahip şerefenin altındaki kiremitler, yatay profillerle belirlenmiş çağdaş minarelerin şerefe altlarıyla pek bağdaşmamaktadır.

Caminin güneybatı köşesiyle birleştirilmiş olan kütüphanenin moloz taşla inşa edilmesi sonradan yapıldığına işaret sayılmakla birlikte (Erken, I, 551) Süleyman Fikri Erten'in sözünü ettiği vakfiyede caminin yanında kütüphaneden de bahsedildiği görülür. Kare planlı (4,70 x 4,70 m.) kütüphane köşelerde tromplara dayanan, tepesinde koyu yeşil çini bir alemin bulunduğu tek kubbe ile örtülüdür. Tromplar dıştan ongen bir kasnakla gizlenmiştir. Bina batı duvarlarında iki, doğu duvarında bir dikdörtgen pencereyle aydınlanmaktadır. Erten'in yerini belirtmeden bahsettiği ocak tarafımızdan görülememiştir. Yapıda baca bulunmadığı için bunun nasıl bir ocak olduğunu kestirmek güçtür. Yıllarca bakımsız kalan kütüphane Erten'in gayretleriyle 1924'te Antalya Müzesi'ne devredilmiştir. Bina halen Diyanet Vakfı Ya-

yın Satış Merkezi olarak kullanılmaktadır. Hacı Mehmed Ağa kütüphaneye 589 cilt kitap vakfetmiştir (Erten, *Tekelioğulları*, s. 24). Bu kitapların bir kısmı Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Süleyman Fikri [Erten], *Antalya Livâsı Tarihi*, İstanbul 1338-40, s. 100; a.mlf., *Tekelioğulları*, [baskı yeri yok] 1955 (Hüsnütabat Basımevi), s. 5-26; R. M. Riefstahl, *Turkish Architecture in Southwestern Anatolia*, Cambridge 1931, s. 51; İbrahim Adil Sivrikaya, *Teke Sancağı Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa* (mezuniyet tezi, 1966), İÜ Ed. Fak.; Gönül Öney, *Türk Çini Sanatı*, İstanbul 1976, s. 70, 95; Sabih Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler*, Ankara 1983, I, 549-552; Örcün Barışta, "Antalya Müsellim Camiini Bezeyen Çiniler ve Bunların Topkapı Sarayı'nda Bulunan Benzerleri Üzerine", *Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı*, Konya 1993, s. 115-127; Hasan Moğol, *Teke Sancağı Şer'iyye Sicili*, Ankara 1996, s. 189-190; Ahmet Halaçoğlu, *Teke Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa ve Faaliyetleri*, Isparta 2002; İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu*, Ankara 2008, s. 263, 277; Süreyya Eroğlu - İnci Özen, "Antalya Müsellim Camisi'nde Bulunan Ahşap Üzerine Kalem İş Bezemeler", *XIV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu: 20-22 Ekim 2010* (haz. Ali Baş v.dğr.), Konya 2011, s. 241-256; İsmail Ünal, "Antalya Bölgesindeki Çinili Eserler", *TELİD*, sy. 14 (1974), s. 14-28; Mürsel Sümer, "189 Yıl Önce Antalya'da Kurulan Bir Vakıf Kütüphanemiz: Mütesellim (Müsellim) Kütüphanesi", *Türk Kütüphaneciler Birliği Bülteni*, XXXV/1, Ankara 1986, s. 33-37.

▲ KASIM İNCE

MÜSLİM b. EBÜ KERİME

(bk. EBÜ UBEYDE,
Müslim b. Ebü Kerime).

MÜTEFERRİKA MATBAASI

1727'de
İbrâhim Müteferrika tarafından kurulan
ilk Türk matbaası.

Erdelli bir mühtedi olan İbrâhim Müteferrika ve Yirmisekizcelebizâde Mehmed Said Efendi tarafından kurulmuş, bir müddet sonra Mehmed Said Efendi'nin

devlet memuriyetleri sebebiyle bu işi bırakması üzerine İbrâhim Müteferrika tarafından tek başına yürütülmüş ve oldukça yoğun bir faaliyet göstermiş, onun ölümüne kadar (1747) ayakta kalmıştır. Matbaanın gerekliliğine dair 1726 tarihli risâlesinde İbrâhim Müteferrika, bunun eğitim alanında getireceği faydaları ve özellikle basmaların yazmalara nazaran daha ucuza elde edileceğini, basılacak eserlerin lugat, tarih, tıp, fizik, astronomi ve coğrafyaya dair olacağını, din kitaplarının basılmayacağını ve Arap harfleriyle

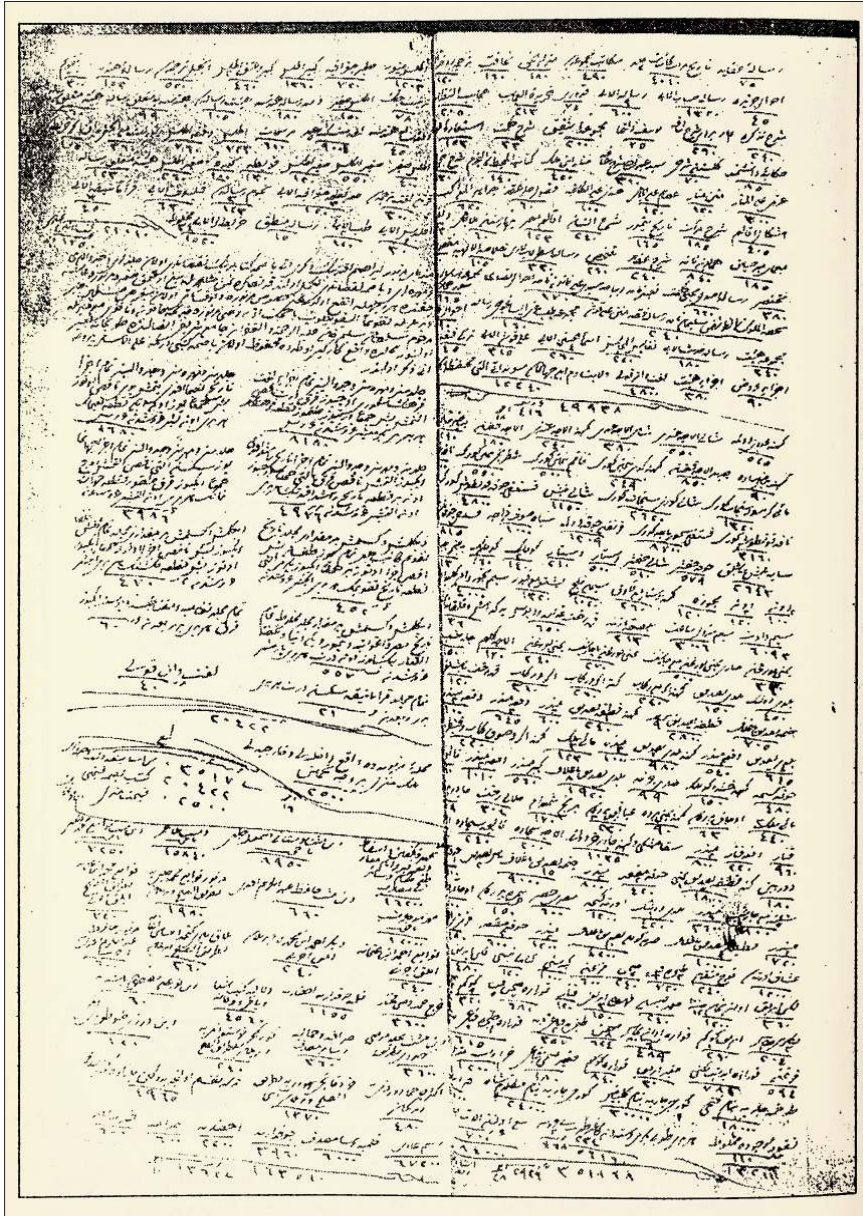
basım imtiyazının yabancılara verilmesi gerektiğini özellikle vurgulamaktaydı (Ersoy, s. 32-33; Sabev, s. 139-140). "Evâsıt-ı Zilka'de" 1139 (1727 Temmuz başları) tarihli imtiyaz berati, burada belirttiği üzere ulemâdan dört kişinin mu-sahhah olması ve on altı kişinin matbaayı destekleyen takrizler yazması, yerine getirilmesi icap eden resmî formaliteler olarak önemli ve gerekli görülmele beraber bütün bunlar, muhtemelen kuruluş aşamasını çoktandır tamamlamış olan matbaaya neticede meşrû bir kimlik ka-

zandırıyor. İbrâhim Müteferrika kendi ifadesine göre 1719'dan beri matbaa işleriyle uğraşmaktadır ve elinden çıktığına inanılan Marmara Denizi Haritası'nın aynı tarihi taşıması bu ifadeyi destekleyen bir husus olarak kabul edilmektedir (Sabev, s. 152).

İbrâhim Müteferrika'nın Orlin Sabev tarafından bulunup yayımlanan 20 Rebülevvel 1160 (1 Nisan 1747) tarihli tereke defterinden anlaşıldığı kadarıyla bütün matbaa mevcûdatı, kâğıt topları ve basılan kitaplar onun şahsı malıdır. Terekede kaydedilen malların mirasçısı da karısı Hatice ve kızı Ayşe olup bu ikisi arasında İslâm miras hukukuna göre paylaşılmış, kitapları satma hakkı ise sadece kızına tanınmıştır. Ancak bu, Mehmed Said Efendi'nin ortaklıktan ayrılmasından sonraki durumu göstermektedir. Mehmed Said Efendi'den sonra İbrâhim Müteferrika, talebi doğrultusunda verilen beratla (1145 [1732 sonu-1733 başları]) matbaa işletmesine tek başına sahip olmuştur (berat metni için bk. Ahmed Refik, s. 123-125). Matbaanın şirket durumu ve ortakların hukukî vaziyeti hakkında çeşitli varsayımlar ileri sürülmüş, ortaklığın hangi şirket türüne girdiği tartışılmıştır. Konunun kesin olarak çözümü Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin verdiği bir diğer fetva sûretinde görülmektedir. Burada, Mehmed Said ve İbrâhim Müteferrika'nın kâr ve zararda eşit katkı iki ortak olduğuna ve hisse iddiasındaki üçüncü şahsın yalnızca yaptığı iş karşılığında ücret talebinde bulunma hakkı bulunduğu karar verilmiştir. Fetvada sözü edilen üçüncü şahsın yahudi hurufatçı Yona olduğu anlaşılmaktadır. Abdullah Efendi meşihattan 30 Eylül 1730 tarihinde ayrıldığından fetvanın Mehmed Said Efendi ile İbrâhim Müteferrika'nın matbaayı müştereken yönettikleri döneme işaret ettiği açıktır. Bu fetvaya göre ikisi arasındaki ortaklık akd-i şirket tipinde, masrafta ve kârda eşitlik (mufâvada) türündendir. Her ikisinin matbaa ile ilgili ilk başvurularında, "levâzım ve mühimmatına iktiza eden mesârif kendileri iştiraken görmek üzere" diye ifade ettiği husus esasen bu ortaklığın cinsini ortaya koymaktadır (Sabev, s. 174-176).

Bulunan tereke sayesinde matbaanın yeri, İbrâhim Müteferrika'nın evi, eşyaları, evindeki kitapları, basılı olanların yer aldığı deposu, satılan veya elde kalanların dökümü, bunların fiyatları, alacak veya borçları gibi ayrıntılar Müteferrika Matbaası ile

İbrâhim Müteferrika'nın terekесinden iki sayfa (İstanbul Müftülüğü Ser'iyye Sicilleri Arşivi, Kısmet-i Askeri Mahkemesi, nr. 98, vr. 39^{ab})

ilgili bilinenlere yeni katkılar sağlayacak önemdedir. Buna göre İbrâhim Müteferrika'nın evi Sultan Selim Camii'nin yanında Mismârî Şücâ mahallesinde olup matbaa tezgâhları da önceleri bu evde kurulmuş, daha sonra caminin bitişiğinde, Tophane semtinde basılan kitapların da depolandığı kârgir odaya taşınmıştır. Matbaada kitap basımı için dört, harita için iki tezgâh bulunmakta ve beş kişi çalışmaktadır. Huru-fatçı olarak yahudi usta Yona ile İbrâhim Müteferrika'nın kalfası kaydedilmiştir. Bu sonuncusu İbrâhim Müteferrika'nın ölümünden sonra halefi olan "Küçük" İbrâhim (1747 başlarında kadı) olmalıdır. Burada 1729-1742 arasında yirmi iki cilt halinde -Râşid ve kronolojik devamı olan Küçükçelebizâde tarihlerini müstakil saymak şartıyla- on yedi veya bir arada sayarak on altı kalem eser basılmıştır (a.g.e., s. 231), basım miktarı ise genelde 500 adettir. Bazı eserler 1000 (*Tuhfetü'l-kibâr*) veya 1200 (*Târih-i Seyyâh*) adet basılmıştır. Basılan kitapların toplam cilt sayısı hesaplanış biçimine göre 10-11.000 adet arasında değişmektedir. Bunların % 70'i satılmış olup 2981 kitap satılmamış halde kaydedilmiştir. Basılan kitaplardan

bazı örnekler Rus, İsveç, Avusturya ve Fransa hükümdarlarına hediye olarak götürülmüştür. Matbu kitapların satış fiyatlarının ise beklendiği gibi ucuz olmadığı anlaşılmaktadır.

İbrâhim Müteferrika'nın vefatından sonra matbaa işletmesi, bu işe tâlip olan Rumeli ve Anadolu kadılarında İbrâhim ve Ahmed efendilere havale edilmiş, ancak bunlar *Vankulu Lügatı*'nin ikinci baskısı dışında (1170/1757) bir etkinlik gösterememiş, matbaa kısa bir süre içinde kapanmış ve basım işleri tamamen terk edilerek unutulup gitmiştir. Dolayısıyla geniş bir okuyucu sayısına erişilememiş olması bu gelişmede önemli rol oynamıştır. Basılan eserlerin satış miktarından hareketle matbaanın pek de başarısız sayılmayacağını öne sürmek mümkündür. Müteferrika Matbaası'nın bir okur kitlesi hazırlamakta ve bunları matbu eserlere ısındırmakta önemli bir hizmeti yerine getirdiği inkâr edilemez. Müteferrika Matbaası'nda basılan kitaplar şunlardır: *Vankulu Lügatı*, *Tuhfetü'l-kibâr fi esfâri'l-bihâr*, *Târih-i Seyyâh*, *Târihu'l-Hindi'l-garbî*, *Timur Tarihi*, *Mısır Tarihi*, *Gülşen-i Hulefâ*, *Gram-*

maire turc, *Usûl-i Hikem fi Nizâmî'l-ümem*, *Füyûzât-ı Mıknatisiyye*, *Cihânnümâ*, *Takvimü't-tevârih*, *Naimâ Târihi*, *Râşid Târihi*, *Küçükçelebizâde Âsım Târihi*, *Ahvâl-i Gazavât der Diyâr-ı Bosna*, *Ferheng-i Şuûrî*.

BİBLİYOGRAFYA :

N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Gotha 1908, IV, 362; Fr. Babinger, *Stambuler Buchwesen im 18. Jahrhundert*, Leipzig 1919, tür.yer.; Ahmed Refik [Altınay], *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1930, s. 123-125; Osman Ersoy, *Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler*, Ankara 1959, tür.yer.; G. Toderini, *İbrahim Müteferrika Matbaası ve Türk Matbaacılığı* (trc. Rikkat Kunt), İstanbul 1990; Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi: 1776-1826*, İstanbul 1995, tür.yer.; a.mlf., "Müteferrika ve Osmanlı Matbaası, 18. Yüzyılda İstanbul'da Kitabiyat", *Toplumsal Tarih*, sy. 128, İstanbul 2004, s. 44-52; O. Sabev, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni: 1726-1746*, İstanbul 2006, tür.yer.; H. Wurm, "Entstehung und Aufhebung des osmanischen Generalkonsulat zu Wien, 1726-1732", *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchives*, XLII, Wien 1992, s. 152-187; Taner Timur, "Matbaa, Aydınlanma ve Diplomasi: Said Mehmed Efendi", *Toplumsal Tarih*, sy. 128 (2004), s. 54-61.

KEMAL BEYDİLLİ